

УДК: 159.923

© Бурейко Н.О., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0001-8122-031X>

Н.О. Бурейко

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ-БІЛІНГВІВ

В статті представлена програма психологічного дослідження загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів з урахуванням типу білінгвізму. Вона складається з чотирьох етапів, кожен з яких має свою мету та завдання, і включає: психологічну діагностику типу білінгвізму за допомогою спеціально розробленої анкети, яка має виявити певні групи білінгвів. Представлено аналіз методик, які спрямовані на визначення рівня загального та соціального інтелекту у кожній групі досліджуваних з урахуванням конкретного типу білінгвізму; діагностика рівня метакогнітивного компоненту – «метапам'яті» у студентів-білінгвів з конкретним типом білінгвізму. Описано особливості проведення і застосування конкретних психодіагностичних методів та методик на всіх етапах проведення дослідження для отримання достовірних даних.

Ключові слова: білінгвізм, білінгв, психодіагностика, загальний інтелект, соціальний інтелект, метакогнітивізм, метапам'яті.

Н.А. Бурейко

ПРОГРАММА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕГО И СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У СТУДЕНТОВ-БИЛИНГВОВ

В статье представлена программа психологического исследования общего и социального интеллекта у студентов-билингвов с учетом типа билингвизма. Она состоит из четырех этапов, каждый из которых имеет свою цель и задачи, и включает: психологическую диагностику типа билингвизма при помощи специально разработанной анкеты, которая должна выявить определенные группы билингвов. Предоставлено анализ методик, которые направлены на определение уровня общего и социального интеллекта в каждой из исследуемых групп с учетом конкретного типа билингвизма; диагностика уровня метакогнитивного компонента – метапамяти среди студентов-билингвов с определенным типом билингвизма. Описано особенности проведения и использования определенных психодиагностических методов и методик на всех этапах проведения исследования для получения достоверных данных.

Ключевые слова: билингвизм, билингв, психодиагностика, общий интеллект, социальный интеллект, метакогнитивизм, метапамять.

N.O. Bureiko

THE PROGRAMME OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF PECULIARITIES OF GENERAL AND SOCIAL INTELLIGENCE FUNCTIONING AMONG BILINGUAL STUDENTS

The article deals with the programme of psychological research of general and social intelligence among bilingual students considering the type of bilingualism. The programme consists of four stages, each of which has its objective and tasks and includes: psychological diagnostics of the type of bilingualism by using a specially designed questionnaire, which has to identify certain groups of bilinguals. The analysis of methods aimed at determining the level of general and social intelligence among each group of subjects under research considering the specific bilingualism type and the diagnostics of the level of metacognitive component – "metamemory" among the students with specific bilingualism type are presented. The peculiarities of conducting and using specific methods and techniques at all the stages of the research for obtaining reliable data are described.

Key words: bilingualism, a bilingual, psychodiagnostics, general intelligence, social intelligence, metacognition, metamemory.

Актуальність проблеми. Визначення рівня інтелектуального розвитку людини, яка володіє кількома мовами прослідковується, ще з початку ХХ століття. Однак дослідження, які проводилися протягом багатьох років, так і не дали відповідей на питання про вплив білінгвізму на інтелектуальний розвиток двомовної особистості. Проблема полягала в неправильно організованих дослідженнях та абсурдних результатах, які були отримані в наслідок цього.

На сьогодні існує потреба в дослідженні рівня інтелектуального як загального, так і соціального розвитку білінгвів з урахуванням типу білінгвізму. Саме тому якісно розроблена програма психологічного дослідження, яка описана нижче покликана виправити хибні висновки та надати нові данні стосовно інтелектуальної сфери білінгвів.

Метою статті є аналіз та описання програми дослідження рівня загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів з урахуванням різних типів білінгвізму. Фактично мова іде про детальну поетапно розроблену схему психологічного дослідження їх інтелектуального розвитку.

Що стосується **міри наукової розробки проблеми** варто відмітити, що дослідження у даному напрямку представлені роботами, як психологів, так і психолінгвістів та лінгвістів [4; 8]. Аналіз наукової психологічної літератури стосовно проблеми дослідження рівня інтелектуального рівня студентів-білінгвів нажаль обмежений. Тому ми були змушені у відповідності до нашої мети розробити власну програму дослідження. До цієї програми увійшли вже відомі та апробовані методики.

Стосовно розробки та діагностики загального інтелекту варто відмітити тест Р.Амтхауера [7]. Психологічний інструментарій дослідження особливостей соціального інтелекту належить Дж. Гілфорду [5]. Експериментально-інтроспективна методика дослідження «Метапам'яті» (ЕІММ) є авторською методикою Т.Б. Хомуленко для визначення власне метапам'яті [12]. Анкета, спрямована на виокремлення типів білінгвів розроблена Ю.А. Сіваковою [9].

Виклад основного матеріалу. Нижче наведений детальний аналіз чотирьох етапів програми психологічного дослідження рівня загального та соціального інтелекту серед студентів-білінгвів з урахуванням певного типу білінгвізму.

Для визначення типу білінгвізму, мовних установок та виявлення умов мовленнєвого розвитку студентів-білінгвів враховуючи досвід попередніх психологічних досліджень на першому етапі нашого дослідження ми вирішили використати метод анкетування. Анкета, що ввійшла в програму психологічного дослідження була розроблена та апробована в роботі Ю.М. Сівакової [6; 9]. Запропонована анкета включає в себе наступні блоки:

1 блок – відомості про досліджуваних (вік, стать, національність, рідна мова).

2 блок – відомості про місце проживання досліджуваних (місто або село; національний склад і чисельність населення; мови, якими переважно користуються в офіційній та неофіційній ситуації мовлення; мови теле- та радіомовлення). Дані цього блоку дають можливість оцінити в загальних рисах більш широкий соціальний контекст, на фоні якого відбувався мовленнєвий розвиток індивіду.

3 блок – відомості про сім'ю досліджуваних (склад сім'ї; вік, національність, освіта, професія і рідна мова усіх разом проживаючих родичів; сімейна мова (мови); перша мова досліджуваного). Даний блок питань є на думку розробників [9] центральним, бо він визначає кількісні та якісні характеристики мовного середовища досліджуваних. Питання, які є в цьому блоці дають можливість визначити по-перше, чи відбувався мовленнєвий розвиток індивіду в ситуації білінгвізму, а, по-друге, яким чином функціонували контактуючі мови в мовленнєвому оточенні індивіду. Відомості про освіту та професії родичів, і особливо батьків досліджуваних, дозволяють визначити соціокультурний рівень сім'ї, який впливає на якісні характеристики мовного середовища.

4 блок – відомості про мову (мови) навчання в дошкільних дитячих закладах, в початковій та середній школах. Питання, які містяться в цьому блоці характеризують, на думку Сівакової Ю.М. другий важливий компонент мовленнєвого середовища досліджуваних [6].

5 блок – відомості про мовні установки і вподобання індивіда, а також про дійсне використання ним контактуючих мов в різноманітних комунікативних сферах. Слід прокоментувати питання даного блоку:

1) Повторно включене питання про рідну мову досліджуваного; це зроблено з метою розмежування виокремлено рідної мови за критеріями зовнішньої ідентифікації та самоідентифікації.

2) Питання «Яку мову ви вважаєте своєю?» в деяких випадках може призвести до ускладнень на чому наголошують розробники анкети, бо словосполучення «своя мова» є дещо незвичайним, тому можна надати додаткові усні роз'яснення.

3) Для визначення внутрішнього мовлення застосовується питання «Якою мовою ви розмірковуєте, думаєте, фантазуєте словесно», хоча словосполучення «думати на якій-небудь мові» не є коректним з точки зору наукової психології. Проте з точки зору «наївної психології» дане словосполучення є прийнятним, адже воно досить легке для розуміння усіма дорослими людьми, в той час як термін «внутрішня мова» може бути незрозумілим і складним для розуміння для окремих досліджуваних.

4) Домінантна мова визначається на основі суб'єктивного критерію двома способами: по-перше, за допомогою прямого питання «Якою мовою вам простіше спілкуватися?» и, по-друге, за допомогою порівняння власних оцінок рівня володіння мовами (окремо по кожному з видів мовленнєвої діяльності) за 7-бальною шкалою оцінювання. При цьому даються усні пояснення, що 1- це «зовсім не володію»; 7 – «відмінно володію». Проміжкові градації авторами не були інтерпретовані.

5) Мова вподобання визначається за допомогою питання про вибір мови спілкування в ситуації, коли все залежить від власного рішення досліджуваного і його мовних вподобань.

6) Для визначення функціонального навантаження мов були обрані сфери спілкування найбільш значущі для даної вікової групи (студенти). Оскільки використання мов в контексті сімейного спілкування та освіти вже визначалося у попередніх питаннях, в цьому блоці були додані питання про сферу масової комунікації, художньої літератури і міжособистісного спілкування з представниками різних вікових категорій.

6 блок – містить одне відкрите питання про шляхи активізації процесів відновлення національної мови і культури [6; 9].

Таким чином, анкета дає можливість задовольнити конкретні практичні завдання, а саме виокремити групи досліджуваних студентів-білінгвів у відповідності з типом білінгвізму враховуючи одразу фактично увесь спектр існуючих на сьогодні класифікації білінгвізму. До

того ж, завдяки даній анкеті, ми з'ясуємо фактори, які впливають на розвиток та становлення двомовної особистості.

Другий етап нашого дослідження присвячений визначенню рівня загального інтелектуального розвитку серед груп студентів-білінгвів, які були виявлені за допомогою анкетування. З цією метою, на наш погляд, найкращим варіантом є обраний нами тест структури інтелекту Р.Амтхауера, а саме його скорочений варіант, який був розроблений А.Вороніним і С.Бірюковим [1; 7].

Відмінність модифікованого варіанту тесту від класичної версії полягає в тому, що в першому відбувається вимірювання лише трьох інтелектуальних факторів, в той час як у другому вимірюють чотири фактори. Тобто у скороченому варіанті тесту Р.Амтхауера не діагностується мнемічний фактор, тому тест складається з трьох частин або субтестів, де кожна частина містить 10 завдань, які призначені для виявлення трьох факторів інтелекту. Методика є обмеженою в часі, де на кожен субтест відводиться 15 хвилин, а в цілому на неї витрачається 45 хвилин.

Перший субтест діагностує вербальний, словесно-логічний інтелект, лексичний запас, здатність до перенесення, категоризації, узагальнення й абстрагування. Друга частина визначає математичний інтелект, комбінаторно-логічний та індуктивний способи мислення, здатність до оперування числами, оцінку рівня розвитку практичного математичного мислення. За допомогою третього субтесту отримуємо дані стосовно просторового інтелекту, комбінаторних здібностей, можливості запам'ятовувати і відображати наочно-образну інформацію.

Пройшовши дослідження вищеописана модифікація тесту Р.Амтхауера вважається валідним та стандартизованим психодіагностичним інструментом для визначення інтелектуального розвитку осіб юнацького віку. Тест дозволяє отримати характеристику загального інтелекту [7].

Отже, обраний нами тест структури інтелекту Р.Амтхауера (модифікація А.Вороніна і С.Бірюкова) для визначення рівня загального інтелекту задовольняє всі основні вимоги, які ставляться до нього. А саме, він досить зручний у використанні та проведенні; займає менше часу, ніж класичний варіант тесту; призначений для юнацького віку; діагностує рівень загального інтелекту досліджуваних.

Третій етап розробленої нами програми дослідження має на меті діагностувати рівень соціального інтелекту серед студентів-білінгвів з певним типом білінгвізму. Методика за якою доцільно на нашу думку проводити дослідження соціального інтелекту – це методика Дж. Гілфорда. Вона є розповсюдженою в країнах Європи та США і

займає проміжне місце між тестами загального інтелекту та тестами особистості. Варіант, який адаптований для використання у російськомовному середовищі Михайловою (Альшиною), дає можливість визначати соціальний інтелект як здатність особистості розуміти і прогнозувати поведінку людей в різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття та емоційні стани людини за проявами невербальної та вербальної експресії [3].

Методика діагностує загальний рівень соціального інтелекту та його окремі елементи (здатність передбачати наслідки поведінки, розуміти вербальну й невербальну поведінку, правильно орієнтуватись у загальній картині міжособистісної взаємодії, розуміючи наслідки та причини настання таких подій. Вищеперераховані субтести були адаптовані й стандартизовані у Франції та Росії, про що є об'єктивні повідомлення у науково-психологічній літературі [5].

В Україні методика Дж. Гілфорда не достатньо розповсюджена, а тому необхідне її більш глибоке дослідження. Стимульний матеріал цього психодіагностичного інструментарію, розробленого в лабораторії Дж. Гілфорда, складають чотири субтести, найбільш адекватні для виміру соціального інтелекту за результатами багаторічних досліджень. Запропоновано авторами нормативні таблиці для визначення стандартних значень [2].

Стимульний матеріал до методики складається з набору із чотирьох тестових зошитів. Кожний субтест містить 12-15 завдань. Три субтести базуються на невербальному стимульному матеріалі (№1, №2, №4), а один субтест (№3) – вербальний. Час проведення кожного з субтестів обмежений, тому загальний час роботи не перевищує 30-35 хвилин. Нижче представимо короткий опис кожного із зазначених субтестів.

Субтест № 1 "Історії з завершенням" передбачає час пред'явлення 6 хвилин, незалежно від віку досліджуваних. Цей субтест сформований за принципом коміксу демонструє сцени з персонажем Барні та його близькими. Основою кожної історії про Барні є перший малюнок, що відображає дії персонажів у певній ситуації. Досліджуваний повинен знайти серед трьох інших малюнків той, який показує, що повинно відбутись після ситуації, яка відтворена на першому зображенні, приймаючи до уваги почуття й наміри персонажів.

Субтест № 2 "Групи експресії" з часом пред'явлення в 7 хвилин. Тут стимульним матеріалом також є малюнки як і в попередньому субтесті, які відтворюють невербальну експресію людини: її міміку, пози, жести, стани. Завдання полягає в тому, щоб серед чотирьох малюнків, розташованих праворуч, знайти той, який виражає такі ж почуття, думки, стани людини, що й три малюнки ліворуч.

Субтест № 3 "Вербальна експресія" – час виконання 5 хвилин. Даний субтест у кожному завданні містить фразу, яку одна людина каже іншій у певній ситуації. Досліджуваним необхідно серед трьох представлених на вибір варіантів ситуацій спілкування знайти ту, в якій ця фраза набуває іншого значення, говориться з іншим наміром.

Субтест № 4 "Історії з доповненням" передбачає час пред'явлення 10 хвилин. Зображені персонажі коміксу "Фердинанд", які включені в родинні, ділові й дружні зв'язки. Кожна історія складається з чотирьох малюнків, один з яких завжди відсутній. Усі разом вони ілюструють динаміку розгортання певної ситуації. Необхідно зрозуміти сюжет історії, логіку розвитку ситуації та серед чотирьох малюнків, запропонованих як варіанти відповіді, знайти відсутній фрагмент пред'явленого ряду зображень.

Обробка відповідей досліджуваних відбувається за допомогою спеціальних ключів. Результати підраховуються по кожному субтесту окремо, і по всьому тесту в цілому. Сумарний результат, що має назву композитної оцінки, відображає загальний рівень розвитку соціального інтелекту. На думку Дж. Гілфорд цей результат є інтегральним фактором прогнозу ефективної організації соціальної поведінки людини. Таким чином, в результаті ми отримуємо п'ять основних показників методики: для кожного субтеста та композитну оцінку [2; 5].

Відповідно до всього вищеописаного визначаємо рівень та робимо характеристику проявів людини з високими та низькими показниками розвитку усіх цих здібностей та композитної оцінки як їхнього інтегрального показника. Методика може застосовуватися з 9 років, а тому вона цілком підходить для наших досліджуваних юнацького віку.

Четвертий етап програми спрямований на виявлення ступеню метакогнітивних характеристик серед студентів-білінгвів. Ми обрали метапам'ять, як один з базових компонентів метакогнітивних елементів особистості.

Дослідження особливостей метапам'яті ґрунтується на використанні оновленого за структурою та адаптованого до дорослої вибірки варіанту експериментальної методики розробленої Т.Б. Хомуленко [10; 11]. Нижче наведена характеристика особливостей структури та змісту експериментально-інтроспективної методики дослідження «Метапам'ять» (ЕІММ).

Дана методика включає три блоки:

1. Мнемічна обізнаність (методика №1)
2. Мнемічна рефлексія (методика №2-6)
3. Метамнемічне відтворення (методика №7-8)

«Мнемічна обізнаність» визначає рівень орієнтації досліджуваного в психічному явищі «пам'ять людини», розуміння особливостей тих процесів, що в ній відбуваються, а також її видах та прийомах, покликаних пок-

рашити повноцінне функціонування пам'яті. За результатами проходження цього блоку методики можна отримати максимум – 14 балів.

Другий блок ЕІММ "Мнемічна рефлексія" спрямований на визначення міри диференційованості самооцінки пам'яті, в якій проявляється схильність та здатність до деталізації в характеристиці власної пам'яті (методика № 2, 3); визначення міри адекватності самооцінки пам'яті, в якій проявляється якість прогностичної функції по відношенню до результатів власного запам'ятовування (методика № 4); визначення схильності до планування процесу запам'ятовування (методика № 5); визначення міри прояву рефлексивних функцій у реалізації процесів пам'яті, за рахунок яких здійснюється їх моніторинг-контроль (методика № 6). Сумарна оцінка за другий блок складає максимум 35 балів.

«Метамнемічне відтворення» включає методики № 7-8, які направлені на діагностику вибірковості довільного та мимовільного запам'ятовування. В цьому третьому блоці максимально можна отримати 18 балів.

Експериментально-інтроспективна методика «Метапам'ять» (ЕІММ) включає цілу низку вищезгаданих характеристик, що дають нам повноцінну інформацію стосовно особливостей метапам'яті. Дана методика надає нам можливість дослідити одну з основних складових метакогнітивних характеристик особистості досліджуваних нами студентів білінгвів з різним типом білінгвізму.

Висновок. Програма психологічного дослідження рівня загального та соціального інтелекту у студентів-білінгвів з певним типом білінгвізму дає можливість виявити не тільки рівень інтелектуального розвитку, а й прослідкувати, які фактори впливають на формування того чи іншого типу білінгвізму.

Дана програма складається з чотирьох етапів на кожному з яких відбувається отримання інформації щодо психологічних особливостей білінгвів та факторів, які позитивно або негативно впливають на успішність білінгвальної діяльності. На першому етапі відбувається анкетування, яке спрямоване на визначення типу і рівня білінгвізму у досліджуваних та їх розподіл на групи. На другому етапі визначається рівень загального інтелектуального розвитку кожної з груп студентів-білінгвів за допомогою скороченої версії тесту Р.Амтхауера. Третій етап програми включає методику соціального інтелекту Дж. Гілфорда, що діагностує рівень розвитку соціальних здібностей досліджуваних. Четвертий етап нашого дослідження присвячений визначенню рівня метакогнітивних характеристик у групах студентів-білінгвів, а саме діагностика метапам'яті за допомогою спеціальної експериментальної методики та спеціальної бесіди з групами, які

визначаються на першому етапі проведення дослідження за допомогою анкетування.

Перспективи подальшої роботи складає реалізація та проведення даної програми, аналіз отриманих результатів серед студентів-білінгвів з урахуванням типу білінгвізму.

Література

- 1.Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. — К.: Вища школа, 1978. — 142 с.
- 2.Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: дис...доктора. психол.наук: 19.00.07/ Власова Олена Іванівна. — К., 2006. — 424 с.
- 3.Власова О.І. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості // Соціальна психологія. — К., 2005. — № 2. — С. 55-63.
- 4.Маркосян А.С. Очерки теории овладения вторым языком./ А.С. Маркосян. — М.: УМК «Психология», 2004. — 384 с.
- 5.Михайлова (Алешина) Е.С. Тест Д. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Методическое руководство / Е.С. Михайлова (Алешина). — СПб.: "Имматон", 1999. — 55 с.
- 6.Морозова И.С. Технологии оптимизации речевой деятельности личности в условиях билингвизма./ Морозова И.С., Маханькова Н.А. — Кемерово: Кузбасс. вуз. издат, 2008. — 159 с.
- 7.Обдаровані діти: Діагностика та супровід / Упоряд. Т.Червона. — К.: Шк. світ, 2008. — 120 с. — (Бібліотека „Шкільного світу”).
- 8.Попкова Е.А. Психолінгвистические особенности языкового сознания билингвов (на материале русско-английского учебного билингвизма): дисс. ...канд. филолог.наук: 10.02.19/ Попкова Е.А. — М., 2002. [Электронный ресурс] — режим доступа к дисс.: <http://31f.ru/dissertation>
- 9.Сивакова Ю.Н. Речевое развитие личности в условиях билингвизма Крайнего Севера: дис...канд. психол.наук: 19.00.13 / Сивакова Юлия Николаевна. — СПб., 1998. — 252 с.
10. Хомуленко Т.Б. Когнітивний стиль і пам'ять: парадокси дослідження: [монографія] / Т.Б. Хомуленко, О.В. Скориніна. — Х.: ІНЖЕК, 2003. — 232 с.
11. Хомуленко Т.Б. Психологія іншомовної текстової діяльності [монографія] / Т.Б. Хомуленко, О.О.Євдокимова. — Х.: “Нове слово”, 2004. — 239 с.
12. Хомуленко Т.Б. Развитие высших форм памяти / Т.Б. Хомуленко. — Х., 1998. — 222 с.